

فصلنامه راهبرد دفاعی، سال چهاردهم، شماره ۵۴، تابستان ۱۳۹۵

فرماندهی معظم کل قوا: «اقتصاد مقاومتی یعنی اقتصادی که همراه باشد با مقاومت در مقابل کارشکنی و خبانت دشمن» (۱۳۹۱/۵/۸)

تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی کشور بر دفاع همه‌جانبه

با تأکید بر رهنمودها (راهبردها) و اسناد ابلاغی مقام معظم رهبری

ایرج بختیاری^۱

تاریخ دریافت: ۹۴/۸/۱۲

تاریخ پذیرش: ۹۵/۲/۴

چکیده

دفاع همه‌جانبه تمامی جنبه‌های دفاعی یک کشور را در برمی‌گیرد. در این میان یکی از مؤلفه‌های مهم قدرت ملی، توان اقتصادی است و توان اقتصادی بالا، توانمندی تأثیرگذاری در سایر معادله‌های بین‌المللی و منطقه‌ای را برای کشور فراهم می‌سازد. دفاع اقتصادی با مؤلفه‌های بازدارندگی، قدرت مقابله و توانمندی اقتصادی، برای مقابله با تهاجم‌های اقتصادی دشمن منجر به پایه‌ریزی بنیانی قوی برای مقاومت در برابر تکانه‌های خارجی می‌گردد. این تحقیق، با استفاده از مجموعه بیانات و اسناد ابلاغی مقام معظم رهبری در حوزه اقتصاد مقاومتی و تولید ملی (جامعه و نمونه آماری)، به روش داده‌بنیاد ضمن پرداختن به الگوی دفاع اقتصادی، به راهبردهای دفاع اقتصادی از منظر معظم‌له شامل حمایت از تولید ملی، گسترش اقتصاد مردمنیان، رشد بهره‌وری عوامل تولید، خودکفایی، گسترش اقتصاد دانش‌بنیان و توسعه صادرات می‌پردازد و سپس به روش توصیفی همبستگی و استفاده از پرسشنامه و جمع‌خبرگی (۲۰ نفر) میزان تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی را بر دفاع همه‌جانبه مورد بحث و تجزیه تحلیل قرار داده که مقادیر ضریب همبستگی (۰.۶۰٪) بین افزایش قدرت پاسخگویی و دفاع همه‌جانبه در برابر تهدیدها، این مطلب را به اثبات می‌رساند که دفاع اقتصادی ضمن تأثیر قابل توجه، نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی دفاع همه‌جانبه در برابر تهدیدهای متنوع دشمن دارد.

واژگان کلیدی: بازدارندگی، توان مقابله، دفاع اقتصادی، دفاع همه‌جانبه، روش داده‌بنیاد

۱. دانشجوی مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل، مدرس دافوس و دانشگاه خاتم‌الانبیاء (ص)، eraj_baktiar@yahoo.com

۱. کلیات

اهمیت و نقش بارز قدرت اقتصادی در بناگذاری جامعه‌ای توانمند و آرمانی، بر کسی پوشیده نیست تا آنجا که می‌توان آن را از اولویت‌های دنیای امروز دانست؛ اولیوی که بر اساس آن بسیاری از محاسبه‌ها و معادله‌های جهانی شکل می‌گیرد. شکل نظام‌مند استفاده از ابزارهای اقتصادی به‌منظور رسیدن به هدف‌های سیاسی را می‌توان در برهه‌های مختلف تاریخی از جمله جنگ سرد و در تقابل بین دو بلوک شرق و غرب مشاهده نمود. در اسلام، با توجه به نقشی که قدرت اقتصادی در افزایش توان دفاع و مقابله با تهدیدهای دشمنان دارد، آموزه‌های دینی به روش‌های مختلف ضرورت افزایش توان اقتصادی جامعه مسلمان را به‌عنوان دفاع اقتصادی مورد توجه قرار می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که خداوند تدبیر خود را بر عدم حاکمیت کافران بر مؤمنان قرار داده است: «و خدا هرگز هیچ راه سلطه‌ای به سود کافران بر ضد مؤمنان قرار نداده است» (قرآن کریم، سوره نساء، آیه ۱۴۱).

۱-۱. بیان مسئله

انقلاب اسلامی ایران از بدو پیروزی در برابر طیف گسترده‌ای از تهدیدها و تهاجم‌ها قرار گرفت. به‌موازات رشد و پیشرفت روزافزون کشور، شدت و وسعت حوزه‌های تأثیر این تهدیدها نیز روند صعودی داشته تا از تبدیل شدن انقلاب اسلامی در عرصه جهانی به‌عنوان الگو و ایده‌ای جدید و موفق جلوگیری نماید. در دهه کنونی به‌دلیل رشد توانمندی‌های دفاعی - نظامی کشور از یک‌سو و از سوی دیگر هزینه‌های غیرقابل محاسبه تهاجم نظامی به جمهوری اسلامی و در یک‌کلام ناامیدی از دستیابی به نتیجه ملموس از حمله نظامی، استفاده از قابلیت‌های عرصه اقتصادی، در نگاه دشمنان، وزن و اهمیت بیشتری یافته است. دفاع اقتصادی در برابر این تهدیدها در سه بُعد «بازدارندگی، مقابله و توانمندی» عینیت پیدا می‌کند. با توجه به تأثیرگذاری

مؤلفه‌های مختلف دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه، مسئله این تحقیق، عدم بررسی این موضوع است.

شواهد و قرائن موجود مبنی بر وجود اختلال در حوزه مؤلفه‌های دفاع اقتصادی به‌منظور کاهش توان بازدارندگی کشور حاکی از استفاده هدفمند دشمنان از ابزارهای مختلف اقتصادی در راستای تهاجم اقتصادی دارد که این امر بر جوانب مختلف دفاع همه‌جانبه مانند دفاع فرهنگی اجتماعی، دفاع سیاسی، دفاع نظامی، دفاع علمی، دفاع اطلاعاتی و ... تأثیر بسزایی دارد؛ بنابراین مسئله مهم تأثیر مستقیم تهدیدهای گوناگون اقتصادی بر بخش‌های مختلف دفاع همه‌جانبه است.

۱-۲. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

دستیابی به مؤلفه‌های مقاوم دفاع اقتصادی، در برابر تهدیدهای اقتصادی دشمن مستلزم تعریف، تبیین و طراحی متناسب آن با شرایط بومی است. الگوهای دفاع اقتصادی مورد استفاده سایر کشورها با وجود داشتن نکات مثبت، قابل نسخه‌برداری نبوده و در شرایط زمانی و مکانی خاص خود تعریف شده است؛ بنابراین بر مبنای اقتضای کشور و شرایط خاص آن، تبیین تأثیر مؤلفه‌های مختلف دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه متناسب با شرایط بومی کشور، مورد نظر این تحقیق و از جنبه‌های مهم پرداختن به آن با رویکرد ایجابی است که بررسی تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه با توجه به سند سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، این مهم را میسر می‌سازد. راهکارهای دفاع اقتصادی در چارچوب این اسناد، ضمن کمک به توان دفاع همه‌جانبه در قبال تهدیدها و تهاجم‌های اقتصادی دشمن، به تولید علم و قوام توان اقتصادی کشور نیز کمک خواهد کرد. یکی از جنبه‌های مهم پایداری انقلاب اسلامی وجه اقتصادی آن است که در بیانات مقام معظم رهبری، تحلیلی خاص دارد. اقتصاد، مقوم و بستر ساز بوده و دستیابی به سایر ابعاد دفاعی امنیتی را فراهم می‌سازد، دفاع در برابر

تهاجم اقتصادی دشمنان، مستلزم سامانه اقتصادی قوی و منعطفی با توان دفاع در مقابل تهدیدها و تهاجم‌های اقتصادی است که رهبر معظم انقلاب از آن به اقتصاد مقاومتی یاد کرده‌اند. وجود نارسایی‌های موجود در عرصه مدیریت اقتصادی کشور به‌ویژه تنگناهای موجود مؤلفه‌های دفاع اقتصادی مؤثر بر دفاع همه‌جانبه، زمینه استفاده دشمن از این نقاط ضعف و عملی شدن جنگ اقتصادی را فراهم ساخته است؛ بنابراین ضرورت بیان تأثیر مؤلفه‌های مختلف دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه کشور احساس می‌شود که به‌عنوان سند و الگویی برای بهره‌برداری مسئولان اقتصادی خواهد بود، همچنین به‌دلیل نبود درک یکسان و تعابیر مختلف و کم‌توجهی به سند اقتصاد مقاومتی در برابر تهدیدهای اقتصادی، با یک دیدگاه سلبی، عدم توجه به تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه در چارچوب اقتصاد مقاومتی منجر به ضعف در بازرندگی، توان مقابله با تهدید و توانمندسازی اقتصادی گردیده و به‌تبع، دفاع همه‌جانبه را دچار چالش می‌نماید.

۳-۱. هدف تحقیق

هدف این تحقیق، تبیین تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر اساس رهنمودها و اسناد ابلاغی مقام معظم رهبری بر دفاع همه‌جانبه است.

۴-۱. پیشینه تحقیق

در مورد دفاع اقتصادی و ارتباط آن با دفاع همه‌جانبه، بررسی‌هایی انجام شده که در اینجا به‌عنوان پیشینه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

تحقیقی با عنوان «راهبرد دفاع ملی، رویکرد دفاع همه‌جانبه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، باهدف تبیین راهبرد دفاع ملی، به روش توصیفی انجام شده و بر این اساس نتیجه‌گیری شده است که راهبرد دفاع همه‌جانبه با توجه به شاخص‌های الگوی اسلامی

ایرانی پیشرفت می‌تواند در دو حوزه دفاع سخت‌افزارانه و دفاع نرم‌افزارانه قرار گیرد (کشمیری و انعامی علمداری، ۱۳۹۲).

پژوهشی با عنوان «اقتصاد و دفاع ملی»، با این پرسش اصلی که «پیوند اقتصاد سیاسی با دفاع ملی چگونه است؟» به روش اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده و دریافته است که دفاع ملی، تحقق نخواهد یافت مگر آنکه تمام بخش‌ها و عناصر سازنده اقتصاد ملی از جمله نیروهای اجتماعی، تعامل سازنده‌ای باهدف بسیج و به‌کارگیری توان کشور در حوزه‌های مختلف برای تأمین نیازهای جامعه شامل حفظ هویت بومی، نظم، افزایش سلامت، مبارزه با فقر، توسعه آموزش، گسترش فناوری، افزایش رفاه و تولید اقتصادی و هم‌زمان حضور مقتدر در اقتصاد سیاسی بین‌الملل داشته باشند.

مقاله‌ای با عنوان «تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های امنیت اقتصادی در ایران»، به بُعد اقتصادی در دو بُعد مؤلفه کمی کلان اقتصادی و مؤلفه‌های محیطی فعالیت‌های اقتصادی پرداخته است. این مقاله به ارزیابی هر یک از مؤلفه‌های کمی و محیطی ایران نسبت به سایر کشورها و ارائه پیشنهادی مناسب همچون ارائه تصویر مطلوب از جمهوری اسلامی به جهانیان و ایجاد نهاد فراملی نظارت راهبردی بر مؤلفه‌های اقتصادی اشاره کرده است (گرچی و هاشمیان، ۱۳۸۶).

افزون بر بررسی‌های داخلی یادشده، به برخی مطالعات خارجی نیز اشاره می‌شود که برای توصیف مفاهیم و ویژگی‌های مدنظر مفید خواهد بود. در این میان، تحقیقی با عنوان: «امنیت بین‌الملل و اقتصاد دفاعی»^۱ به روش توصیفی باهدف بیان کاربرد، راهکارها و روش‌های اقتصادی، سعی دارد تنوع پرسش‌های اقتصادی را ارزیابی کند و دریابد که چگونه امنیت هر کشوری با امنیت سایر ملل در نظام بین‌الملل تعامل دارد. این تحقیق به این نتیجه رسیده که اقتصاد دفاعی از آرایش چندبُعدی برخوردار است و در تنظیم سند دفاعی یک کشور، مباحث مربوط به اقتصاد دفاعی باید لحاظ گردد (McGuire, 1995).

همچنین تحقیقی با عنوان: «اقتصاد دفاعی در دنیای جهانی شده»^۱ به روش توصیفی و باهدف تبیین الگوهای توسعه اقتصاد سیاسی بین‌المللی اخیر مرتبط با ایده تحول‌آفرین جهانی شدن و چالش‌ها و شرایط راهبردی جهانی به‌سوی ثبات و امنیت انجام شده و به این نتیجه دست‌یافته که در دهه گذشته در دنیای مملو از درگیری‌ها و مخاصم‌ها، امنیت بین‌المللی و دفاعی و اقتصاد مانند یک نظم به هم تنیده به‌سرعت توسعه پیدا کرده است. بخشی از علت این روند، تأثیر دگرگون‌ساز جهانی شدن و چالش‌های جدید آن در قبال ثبات و امنیت ملی است؛ چراکه اکنون چالش‌های امنیتی تهدیدهای جدیدی هستند و نیاز به ابزار و راهکارهای جدید دارند (McGuire, 2007).

بررسی‌های انجام‌شده در حوزه دفاع اقتصادی بر این نکته تأکید دارند که «دفاع اقتصادی» از ارکان مهم دفاع جامع یا «دفاع همه‌جانبه» است (کشمیری و انعامی علمداری، ۱۳۹۲: ۱۲)، اما در این مطالعات به راهبردهای دفاعی برای نیل به اقتصادی پایدار با قدرت بازدارندگی مؤثر و توانایی دفع تهدید، با توجه به مؤلفه‌های دفاع همه‌جانبه، توجه کافی نشده است.

۱-۵. پرسش تحقیق

تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی برگرفته از رهنمودها و اسناد ابلاغی مقام معظم رهبری بر دفاع همه‌جانبه چگونه است؟

۱-۶. روش‌شناسی تحقیق

مبنای گردآوری و احصای داده‌های پژوهش حاضر، رهنمودها و اسناد ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری بوده با استفاده از روش داده‌بنیاد و جهت تبیین میزان تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه از روش توصیفی (همبستگی) استفاده شده است.

۱-۶-۱. روش داده‌بنیاد

روش پژوهش نظریه پایه‌ور (داده‌بنیاد) یکی از پرکاربردترین روش‌های نظام‌مند تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی است که قادر است تا مفاهیم نهفته در ورای داده‌ها را استخراج کرده و با کشف روابط بین آنها به نظریه‌هایی دست یابد که چگونگی و چرایی پدیده‌ها را توضیح می‌دهد (حسینقلی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹:۲۶۲).

نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، یک روش‌شناسی «استقرایی» کشف نظریه است که این امکان را برای پژوهشگر فراهم می‌آورد تا گزارشی نظری از ویژگی‌های عمومی موضوع پرورش دهد، درحالی‌که به‌طور هم‌زمان، پایه این گزارش را در مشاهده‌های تجربی داده‌ها محکم می‌سازد. از جهتی، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد نشان‌دهنده همان عملی است که بسیاری از پژوهشگران، در هنگام مرور گذشته انجام می‌دهند، آنها برای سازگار شدن با داده‌ها، فرضیه‌های جدیدی شکل می‌دهند. با این حال، در نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، پژوهشگر وانمود نمی‌کند که فرضیه‌ها را پیشاپیش تدوین کرده است؛ زیرا پژوهشگران از فرضیه‌های از پیش شکل‌گرفته، منع می‌شوند (دانایی‌فرد، ۱۳۸۶:۷۶).

روش نظریه‌بنیانی (داده‌بنیاد) بیشتر برای پژوهش درباره موضوع‌هایی به کار می‌رود که پیش‌تر مطالعه چندانی در مورد آنها انجام نشده و نیاز به بررسی و فهم عمیق‌تر آنها وجود دارد (ادیب‌حاج‌باقری، ۱۳۸۵:۱۷). به نظر می‌رسد با توجه به ویژگی‌های بر شمرده شده، روش تحلیل داده‌بنیاد، روشی مناسب برای انجام تحقیق حاضر باشد. در این تحقیق هر یک از رهنمودها و اسناد ابلاغی مقام معظم رهبری که دیدگاهی در زمینه راهبردهای دفاع، دفاع اقتصادی، راهبردهای اقتصادی، جنگ اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، در خود داشته‌اند، مبنای استخراج اطلاعات و داده‌ها قرار گرفته‌اند. برای واریسی چنین ارتباطی، کل رهنمودها و اسناد مزبور به‌عنوان جامعه آماری مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۲-۶-۱. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، فرایند گردآوری داده‌ها، نظم دادن و تجزیه و تحلیل داده‌ها به هم وابسته‌اند و هم‌زمان انجام می‌شوند. به عقیده استراوس و کوربین^۱ این فرایند، اعمالی را نشان می‌دهد که به وسیله آن، نظریه‌ها بر پایه داده‌ها ساخته می‌شوند. این قسمت، فرایند اصلی ساختن نظریه است. گفتنی است که مرز بین انواع کدگذاری‌ها مصنوعی است؛ به عبارتی محقق ممکن است از یک مرحله کدگذاری به مرحله دیگری وارد شود، بدون اینکه متوجه باشد. این اتفاق بیشتر در مراحل کدگذاری باز و کدگذاری محوری اتفاق می‌افتد (ایمان و محمدیان، ۱۳۸۷: ۳۶). در این تحقیق از یک‌سو برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و مطالعه اسناد و مدارک موجود و نیز اینترنت (استفاده از اطلاعات موجود در وبگاه مقام معظم رهبری) در زمینه دفاع اقتصادی به روش داده‌بنیاد عمل شده و از سوی دیگر ابزار آن، استفاده از پرسشنامه و جامعه آماری به تعداد ۲۰ نفر که به شکل هدفمند و به صورت تمام‌شمار انتخاب شده‌اند.

جدول شماره ۱. ویژگی‌های جامعه آماری

درصد	تعداد	جنس	تحصیلات		ویژگی جامعه
			دکتری	کارشناس ارشد	
۶۵	۱۳	مرد	۱۳	-	نخبگان و استادان دانشگاه
۳۵	۷	مرد	۲	۵	مدیران و خبرگان اجرایی
۱۰۰	۲۰		۱۵	۵	جمع کل

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. جنگ اقتصادی

بنا به نامه ابلاغی مقام معظم رهبری، ایران در حال حاضر در شرایط یک جنگ تمام‌عیار اقتصادی به سر می‌برد. بنا به یک دیدگاه، جنگ اقتصادی، نوعی از فعالیت‌های

1. Strauss and Corbin

اقتصادی است که به هنگام جنگ به منظور پریشان ساختن دشمن انجام می‌گیرد. همچنین تعابیر زیر را برای تعریف جنگ اقتصادی به کار برده‌اند:

- (۱) به هم ریختن سازمان اقتصادی دشمن، چنان‌که نتواند به جنگ ادامه دهد.
- (۲) تمام اقدام‌هایی که علیه فعالیت‌های اقتصادی مستقیم یا غیرمستقیم انجام می‌گیرد که به فعالیت جنگی طرف مقابل کمک می‌کند.
- (۳) دولتی در روابط اقتصادی بین‌المللی، به منظور ارتقای جایگاه اقتصادی، نظامی، یا سیاسی یک کشور دخالت کند.
- (۴) دولتی به کشوری به منظور مجبور کردن آن کشور به انجام اقدام/ رفتار مطلوب و به عبارتی نفوذ در رفتار یک کشور فشار اقتصادی وارد کند.

بنا به دیدگاهی دیگر، جنگ اقتصادی عبارت است از اجرای عملیاتی به‌طور مستقیم بر ضد اقتصاد دشمن به گونه‌ای که دشمن را از ادامه نبرد بازدارد. همان‌گونه که از دقت بر دو دیدگاه یادشده برمی‌آید، در دیدگاه نخست، اقتصاد به‌عنوان ابزار جنگی مورد استفاده قرار می‌گیرد و در دیدگاه دوم، اقتصاد یک کشور مورد تهاجم نظامی قرار می‌گیرد و جنگ، بر علیه اقتصاد کشور مورد هدف، جنگ اقتصادی قلمداد می‌شود.

از دیدگاهی تلفیقی، می‌توان جنگ اقتصادی را «به‌کارگیری سلاح‌های اقتصادی برای دستیابی به هدف‌های راهبردی و در همان حال، حمله به هدف‌های اقتصادی در جهت کاهش توان اقتصادی بالقوه دشمن» تعبیر نمود. در تحقیق حاضر، تعریف جنگ اقتصادی «استفاده از یا تهدید به استفاده از ابزارهای اقتصادی علیه کشوری در جهت تضعیف اقتصاد آن و در نتیجه، کاهش قدرت سیاسی و نظامی آن» و همچنین «استفاده از ابزارهای اقتصادی برای مجبور کردن طرف مخالف، به تغییر سیاست‌ها یا رفتار و یا تحلیل بردن توانش برای انجام روابط معمول با سایر کشورها» است. ابزارهای مشترک جنگاوری اقتصادی شامل مواردی مانند «محدودیت‌های تجاری، بایکوت، تبعیض‌های تعرفه‌ای، مسدود کردن دارایی‌های سرمایه‌ای، تعلیق کمک‌ها، ممانعت از سرمایه‌گذاری و سایر

جریان‌های سرمایه‌ای، مصادره (سلب مالکیت) و تحریم / مجازات» است (دری، ۱۳۷۲). در تحقیق حاضر، بر تحریم اقتصادی تمرکز شده است.

۲-۲. دفاع

واژه دفاع به «مقاومت^۱، حفاظت^۲، حمایت، تجهیز و تقویت و استحکام بخشیدن^۳، توجیه^۴، تبرئه و اثبات حقانیت^۵» معنا شده است. همچنین «دفاع» که از واژه «دفع» گرفته شده، به معنای «دور نمودن چیزی» است و در اصطلاح فقهی، تکلیف و حقوقی است که از سوی خداوند به‌عنوان مالک و قانون‌گذار مطرح شده است. انسان از این حق برخوردار است تا برای پیشگیری از آسیب‌هایی که اعتقاد، مال، جان و آبروی وی را تهدید می‌کند، دفاع و احتراز کرده و این تکلیفی است که نمی‌تواند از آن عدول نماید (دهقان، ۱۳۹۰: ۱۲). در تعریف دیگری، دفاع عبارت است از «تدابیری که توسط یک یا چند کشور برای مقاومت در مقابل حمله‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه اتخاذ می‌شود و توانایی‌های دفاعی، بازدارندگی را تقویت می‌کند و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو می‌بخشد» (کشمیری و انعامی علمداری، ۱۳۹۲: ۱۵). در تحقیق حاضر، بر تعریف اخیر تکیه شده است. در آموزه‌های دین مبین اسلام، دفاع بر دو قسم آمده است: دفاع از اصل اسلام و حوزه آن و دفاع از جان و سایر متعلقات خود که در نظرات حضرت امام (ره) توصیف مبسوطی در این زمینه آمده است.

۲-۳. دفاع همه‌جانبه

دفاع همه‌جانبه را می‌توان به‌کارگیری تمامی ظرفیت‌ها و مقدرات موجود برای مواجهه با تهدیدهای فراوان نظام اسلامی دانست. دفاع همه‌جانبه، مفهومی با ظرفیت

-
1. Resistance
  2. Protection
  3. Fortification
  4. Justification
  5. Vindication

معنایی فراوان است. دفاع همه‌جانبه، دفاع از ارزش‌هایی است که مورد تهدید هستند و یا خواهند بود. انقلاب اسلامی در طول حیات خود با طیف وسیعی از تهدیدها روبه‌رو شده است. درباره‌ی دفاع همه‌جانبه تعریف‌های متفاوتی ارائه شده است که در میان آنها این تعریف دارای جامعیت بیشتری است: «آماده‌سازی و به‌کارگیری همه‌ی سرمایه‌های انسانی، امکانات مادی و معنوی به‌منظور پیشگیری و مقابله با هر نوع تهدید و تهاجم دشمنان خارجی و داخلی، دفاع همه‌جانبه است» (خانی، ۱۳۷۶: ۱۴۹).

دفاع همه‌جانبه به این معناست که امکانات معنوی، فیزیکی، اقتصادی و سایر امکانات ساختار دولتی، محلی، نیروهای دفاعی و کل کشور در یک وضعیت آمادگی مستمر باشند تا یک وضعیت بحران را مهار یا مدیریت کنند و به‌گونه‌ای یکپارچه عمل نمایند که از خطر یا حمله جلوگیری و کشور را حفظ کنند. در یک نگرش مبنایی، برداشت متعارف از انسجام یک کشور، بر توان آن کشور برای آزادی از تسلط یک قدرت خارجی متکی است. در نظر ابتدایی، به‌طور معمول، حمله به هویت کشور، با نیروی نظامی پاسخ داده می‌شود. باوجوداین، تهدیدها نسبت به هویت فقط تهدیدهای فیزیکی نیستند و تهدیدهای فیزیکی نیز فقط از نوع اعلان جنگ نیستند. امروزه تهدیدهای اقتصادی جدی‌تر از گذشته و دست‌کاری‌های مالی یا جاسوسی بازرگانی را در سطحی جهانی نیز در برمی‌گیرند که می‌توانند تلاش‌های سازمان‌یافته بزرگی به‌صورت اقدام تهاجمی باشند. برای بیان حفظ هویت به‌گونه‌ای که بیان شد، دفاع کلمه مناسبی به نظر می‌رسد. انسجام، لازمه‌ی چنین دفاعی است. تمرکز بیش‌ازحد دفاع بر مبنای نظامی، به عقیده‌ی برخی و در بعضی شرایط، به کاهش انسجام منجر می‌شود و تهدیدی برای هویت ایجاد می‌کند، درحالی‌که تخصیص خردپذیر منابع برای حداقل کردن تهدید نسبت به هویت، نخستین اهتمام هر کشوری است (دری نوگورانی، بهار و تابستان ۱۳۸۷: ۱۱۵).

مرجع اصلی اصطلاح دفاع همه‌جانبه، یکی از سخنرانی‌های حضرت امام خمینی (ره) است. ایشان در بیست و ششم شهریورماه ۱۳۶۷ خطاب به فرماندهان نظامی فرمودند:

«در حال حاضر ما باید آماده و مهیا باشیم. روزهای حساس و تعیین‌کننده‌ای پیش‌رو داریم و انقلاب اسلامی هنوز سال‌ها و ماه‌های تعیین‌کننده دیگری در پیش خواهد داشت، چراکه در هنگامه نبرد مجال پرداختن به همه جهات قوت‌ها، ضعف‌ها، طرح‌ها، برنامه‌ها و در حقیقت ترسیم راهبرد دفاع همه‌جانبه، نبوده است، ولی در شرایط عادی باید با سعه صدر و به‌دوراز‌حبّ و بغض‌ها به این مسائل پرداخت و از همه اندوخته‌ها، تجربه‌ها، استعدادها و طرح‌ها استفاده نمود و در تجهیز همه آحاد و افراد این کشور، بر اساس اصول خاص دفاع همه‌جانبه و تا رسیدن به تشکل واقعه و حقیقی بسیج و ارتش بیست‌میلیونی، کوشش نمود» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱: ۱۳۵-۱۳۳).

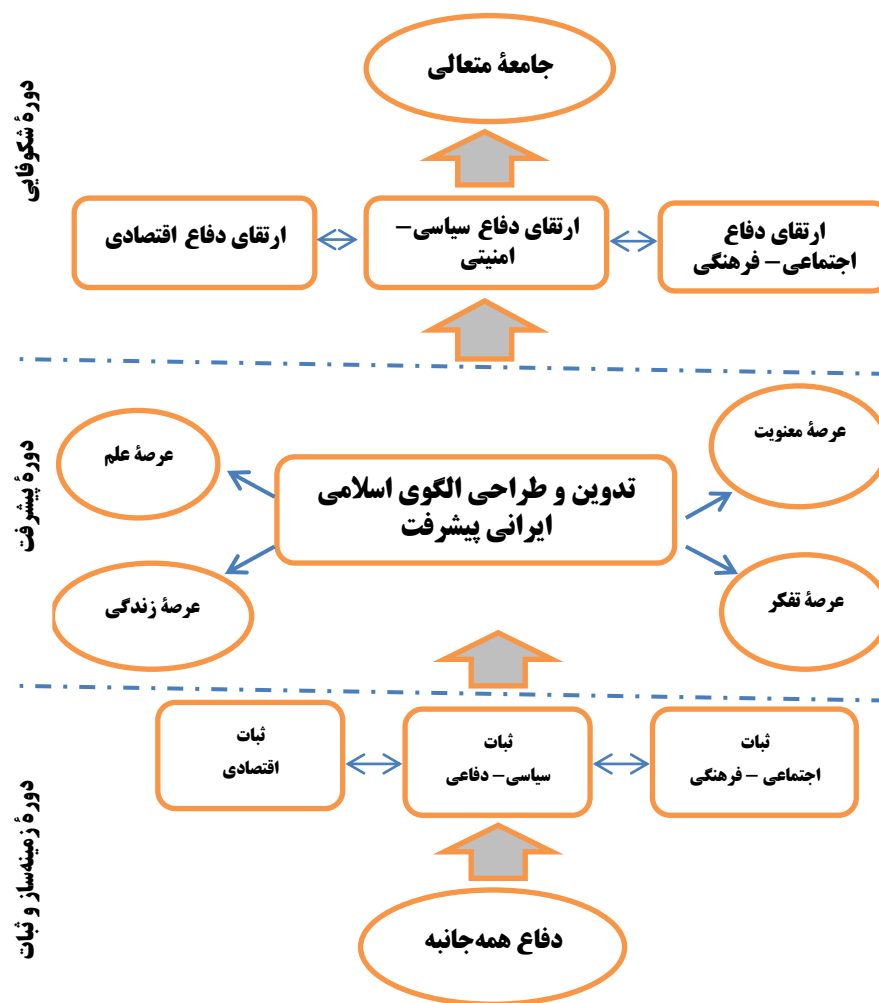
حضرت امام (ره)، برای تولید و بازتولید امنیت در جامعه، مفهوم دفاع همه‌جانبه را مطرح کردند. رویکرد دفاع همه‌جانبه، در حقیقت رهنامه (دکترین) دفاعی جمهوری اسلامی ایران است، که بر اساس آرا و اندیشه‌های امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری طراحی شده است که برگرفته از احکام و فقه اسلام می‌باشد و با این رویکرد است که انقلاب اسلامی در طول عمر سه دهه و اندی خود، توانسته است در مقابل انواع تهدیدها و تهاجم‌های در زمینه‌های مختلف از جمله جنگ تحمیلی، تحریم‌های اقتصادی و فتنه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی استکبار جهانی ایستادگی نماید و افزون بر آن الگوی انقلاب اسلامی را نیز تکثیر و صادر نماید.

۲-۴. الگوی دفاع همه‌جانبه

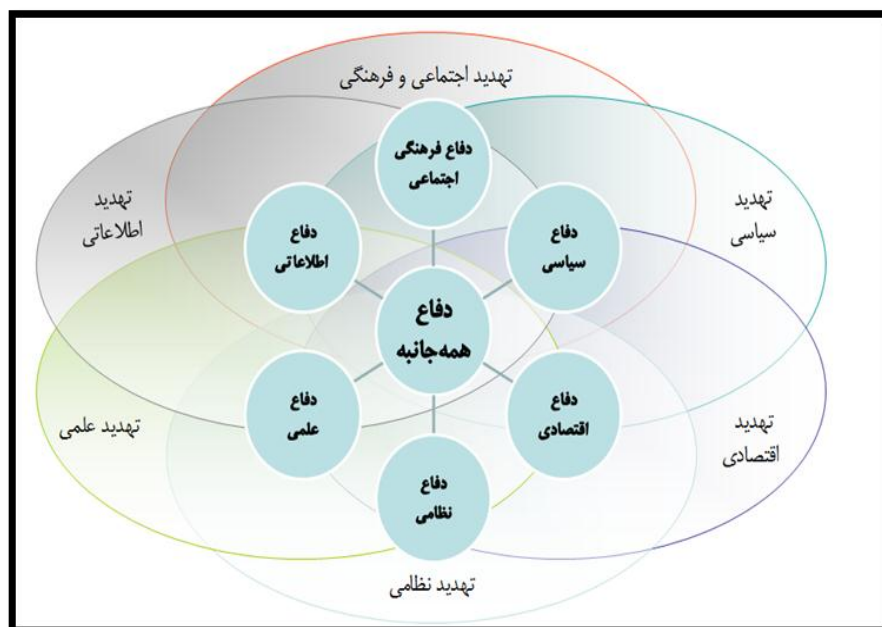
الگوی دفاع همه‌جانبه دارای رویکردی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و ایرانی است که در آن افزون بر باورهای دینی، بر خصلت‌های فرهنگی، تاریخی و جغرافیایی بومی نیز تأکید می‌کند، در نتیجه می‌توان ارکان اصلی این الگو را شامل باورها و ارزش‌های اسلامی، رهبری بصیر و هوشمند، بسیج آحاد ملت و توانمندی و به‌کارگیری ظرفیت‌های تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و جغرافیایی و امکانات کشور دانست. در این

رویکرد با توجه به تنوع و حجم تهدیدهای بالفعل و بالقوه، عرصه فعالیت بسیار وسیع است، که به طور اجمالی می توان به عرصه های فرهنگ و اندیشه، اجتماعی، اقتصادی، علم و فناوری و سیاسی - امنیتی دسته بندی کرد.

شکل شماره ۱. الگوی ارتباط دفاع همه جانبه با الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت (راهداری، ۱۳۹۱: ۱۱)

شکل شماره ۲. الگوی همپوشانی حوزه‌های تهدید و دفاع همه‌جانبه

منبع: جلالی، ۱۳۹۳

۲-۵. جایگاه دفاع اقتصادی در دفاع همه‌جانبه

امروزه استعمارگران با ایجاد شرکت‌های به اصطلاح چندملیتی و در اختیار گرفتن فناوری‌های پیشرفته، نبض اقتصادی دنیا را در دست گرفته، سرمایه‌ملت‌های محروم را که باید در زمینه تولید و پیشرفت اقتصادی کشورشان هزینه شود به جیب سرمایه‌داران بین‌المللی سرازیر می‌کنند. امام خمینی (ره) در این زمینه می‌فرماید: «کمونیست‌ها و زراندوزان و سرمایه‌داران با ایجاد روابط گرم با جهانخواران، حق حیات و ابتکار عمل را از عامه مردم سلب کرده‌اند و با ایجاد مراکز انحصاری و چندملیتی عملاً نبض اقتصاد جهان را در دست گرفته و همه راه‌های صدور و استخراج و توزیع و عرضه و تقاضا و حتی نرخ‌گذاری و بانکداری را به خود منتهی نموده‌اند و با القای تفکرات و

تحقیقات خودساخته به توده‌های محروم باورانده‌اند که باید تحت نفوذ ما زندگی کرده والا راهی برای ادامه حیات پابره‌ها جز تن دادن به فقر باقی نمانده و این مقتضای خلقت و جامعه انسانی است که اکثریت قریب به اتفاق گرسنگان در حسرت یک لقمه نان بسوزند و بمیرند و گروهی اندک هم از پرخوری و اسراف و تعیش‌ها جانشان به لب آید» (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸).

مسلمانان موظفند که استقلال اقتصادی خویش را حفظ کنند و از هرگونه وابستگی که مایه ذلت و سرشکستگی آنان می‌شود، بپرهیزند. البته این به آن معنا نیست که با کشورهای بیگانه قطع رابطه کنند، بلکه دستور قرآنی این است که بیگانگان بر مسلمانان تسلط پیدا نکنند، چنانکه می‌فرماید: «خداوند هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است». بر اساس این دستور قرآنی آنها باید از استقلال خویش در همه صحنه‌ها دفاع کرده، با اتخاذ سیاست‌های اصولی در روابط خود با بیگانگان، راه هرگونه نفوذ و تسلط را بر آنان ببندند و پاسدار عزت و شرف اسلامی خویش باشند. اینک به دو مسئله در زمینه دفاع اقتصادی و چگونگی آن اشاره می‌شود:

(۱) اگر در روابط اقتصادی و غیر آن بر قلمرو اسلام و کشور اسلامی ترس باشد که بیگانگان بر آن تسلط سیاسی یا غیر آنکه موجب استعمار آنان یا استعمار کشورشان - گرچه استعمار فرهنگی - می‌شود، پیدا کنند، بر همه مسلمانان واجب است که از چنین روابطی اجتناب کنند و این‌گونه روابط، حرام است.

(۲) در صورتی که در روابط بازرگانی دولت‌ها یا تجار با بعضی از دولت‌ها یا تجار بیگانه ترس (تسلط) بر بازار مسلمانان و زندگی اقتصادی آنها باشد، واجب است آن را ترک کنند و چنین تجارتی حرام می‌باشد و در صورت چنین ترسی بر فقها و مراجع عظام است که کالاهای آنان و تجارت با آنها را طبق مقتضیات زمان تحریم نمایند، و بر امت اسلامی متابعت آنان واجب است، چنانکه بر همه آنها واجب است در قطع این روابط جدیت کنند (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹: ۱۸۵).

در اصل هشتاد و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی آمده است: «دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسات در امور تجاری و صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجیان مطلقاً ممنوع است. اصل یک‌صد و پنجاه و سوم نیز اشعار می‌دارد: «هرگونه قرارداد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون کشور گردد ممنوع است».

تحریم‌هایی که تا به حال علیه ج.ا.ایران وضع و اجرا شده‌اند، به قول واضعان آنها، ناکافی بوده‌اند که در این بین، ج.ا.ایران بیش از ۳۰ سال است با انواع تحریم‌ها روبه‌رو بوده و در این مدت، سازوکارهای دفاعی اقتصادی خاص خود را داشته است.

آیا اقتصاد ایران پایدار، به اقتصادی تحریم‌پایه تبدیل شده است؟ آنچه مسلم است اقتصاد ج.ا.ایران دوباره در موقعیت حساسی قرار گرفته است. دو تحریم سازمان ملل و تحریم‌های مالی بانکی توسط گروهی از کشورهای جهان، علیه ایران در حال اعمال هستند و بدتر آنکه، منابع داخلی و بین‌المللی از «تحریم‌های نوع سوم» علیه کشور خیر می‌دهند.

به اعتقاد برخی نظریه‌پردازان، اقتصاد ایران به یک اقتصاد تحریم‌پایه^۱ تبدیل شده است. اگرچه هر تحریمی مانند یک شمشیر دو لبه به هر دو طرف ضربه می‌زند، ولی چون ایران به نوعی در مقابل برخی از کشورهای جهان قرار گرفته است (یا دشمنان، این طور اصرار دارند)، هزینه‌های ج.ا.ایران از هزینه‌های جمعی آنها بیشتر بوده است؛ به عبارت دیگر، هزینه‌های آنها سرشکن شده است؛ شاید تفاوت درآمد ملی ناخالص سرانه هر ایرانی در مقایسه با کشورهای منطقه، نشانی از هزینه‌های عجین شده با اقتصاد تحریم‌پایه ایران باشد که برای استقلال خود پرداخت شده است.

با استفاده از تعریف دفاع همه‌جانبه اشاره شده می‌توان دفاع اقتصادی را به این شکل تعریف کرد: «آماده‌سازی و به‌کارگیری همه سرمایه‌های انسانی، امکانات مادی و

اقتصادی و معنوی و راهکارهای مناسب به منظور پیشگیری و مقابله با هر نوع تهدید اقتصادی دشمنان خارجی».

۲-۶. دفاع اقتصادی

برای مقابله با جنگ تمام‌عیار اقتصادی باید به دفاع اقتصادی پرداخته شود. «دفاع اقتصادی» به مجموعه اقدام‌های یک یا چند کشور برای مقابله با تهاجم‌های اقتصادی دشمن اطلاق می‌گردد (جلالی فراهانی، ۱۳۹۰). دفاع اقتصادی، ساختن بنیانی قوی برای مقاومت در مقابل تکانه‌های خارجی را در برمی‌گیرد. این دفاع متضمن تعبیه برنامه برای رویارویی با پیشامدها و ذخیره‌سازی منابع برای پشتیبانی از اقتصاد در خلال بحران‌هاست (دری نوگورانی، بهار و تابستان ۱۳۸۷: ۲۵). آیه ۶۰ سوره انفال در قرآن کریم بر فراهم آوردن هر نیرویی در حد توان، ابتدا برای ترسانیدن دشمن آشکار و پنهان هدف‌گیری شده است. بر این اساس، هرگونه توانی که ممکن است، باید برای بازدارندگی و مقابله با هجوم دشمنان آماده و مهیا گردد تا امنیت تضمین گردد. بی‌تردید، نیرو و قدرت اقتصادی یکی از مصادیق و بخش‌های اصلی و بارز این توان جامع است. با توجه به آنچه گفته شد به‌ویژه با توجه به ابعاد سلبی و ایجابی امنیت ملی، در دفاع به سه مؤلفه مهم بازدارندگی^۱، قدرت مقابله و توانمندی اقتصادی توجه می‌شود و از این رو، دفاع اقتصادی نیز هر سه جنبه یادشده را در برمی‌گیرد.

۱. یکی از ابعاد دفاع، بازدارندگی (Deterrence) است. در منابع مختلف، تعاریف متفاوتی از بازدارندگی ارائه شده است. در یک رابطه دوجانبه، بازدارندگی به معنای کوشش یکی، برای اعمال نفوذ در دیگری است تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است بازدارد (بوفر، ۱۳۶۹: ۲۶۳)، از سوی دیگر، بازدارندگی نوع مشخصی از اعمال نفوذ است که مستقیماً و آشکارا بر مبنای تهدید به مجازات و یا محروم کردن طرف مقابل از منابع خود قرار دارد. (بیلیس و دیگران، ۱۳۷۳: ۹۰)؛ به تعبیر دیگر، بازدارندگی عبارت است از متقاعد ساختن حریف نسبت به اینکه هزینه‌ها و خطرات ناشی از خطمشی اتخاذی او، از منافع که عایدش می‌شود بیشتر است (فریدمن، ۱۳۸۵: ۱۵۳).

۲-۷. اقتصاد مقاومتی

در نامه ابلاغی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی که به‌عنوان مقدمه‌ای بر این سیاست‌ها نیز قلمداد می‌گردد، اقتصاد مقاومتی، «الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی» قلمداد شده است که ایران اسلامی با پیروی از آن، نه تنها بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید و دشمن را که با تحمیل یک جنگ اقتصادی تمام‌عیار در برابر این ملت بزرگ صف‌آرایی کرده، به شکست و عقب‌نشینی وامی‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات و بی‌اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، مانند بحران‌های مالی، اقتصادی، سیاسی و ... در آن رو به افزایش است، با حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق سازد و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد، همچنین، بنا به رهنمودهای مقام معظم رهبری که برای نخستین بار چنین اصطلاحی را در نیمه سال ۱۳۸۹ مطرح نمودند، اقتصاد مقاومتی در زمره آرمان‌های نظام اسلامی - البته آرمان خُرد - در منظومه آرمان‌های اسلامی قرار می‌گیرد که دست‌یافتنی هستند (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۵/۶).

در یک تعریف جامع بنا به رهنمودهای مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی عبارت است از «اقتصاد آرمانی باز (بدون محصور کردن کشور) و مستقلی که دارای خاصیت مقاومت مدبرانه در مقابل کارشکنی و خباثت دشمن و آسیب‌ناپذیر در برابر بحران‌ها و نوسان‌های بین‌المللی باشد و در شرایط فشار و دشمنی‌ها بتواند افزون بر کاهش آسیب‌پذیری کشور در برابر ترندهای دشمنان و نوسان‌های جهانی - که همیشگی و به شکل‌های مختلف خواهد بود - تضمین‌کننده روند رو به رشد و شکوفایی کشور (متضمن افزایش ثروت ملی) باشد» (ذری و همکار، ۱۳۹۲: ۱۶۴).

۳. یافته‌های تحقیق

برای بررسی جامعه آماری تحقیق، اسناد در دو بخش «بیانات و سخنرانی‌ها» و «ابلاغیه سیاست‌ها و اسناد بالادستی» تقسیم‌بندی شدند و به‌طور کامل بررسی گردیدند. (۱) بیانات: سخنرانی‌های مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا خردادماه سال ۱۳۹۳ از وبگاه رسمی دفتر مقام معظم رهبری (مشمول بر ۱۲۹۹ سند) استخراج شدند. (۲) ابلاغیه سیاست‌ها و اسناد بالادستی: برای دسترسی به اسناد بالادستی به پایگاه اطلاعاتی دفتر مقام معظم رهبری و همچنین پایگاه اطلاعاتی مجمع تشخیص مصلحت نظام مراجعه و ۵۰ سند استخراج گردید.

۳-۱. کدگذاری داده‌ها

۳-۱-۱. کدگذاری باز و مفهوم‌پردازی داده‌ها

برای کدگذاری باز داده‌ها، ابتدا فیش‌برداری کامل انجام شد و کدها از جامعه آماری استخراج شدند. برای کدگذاری سخنرانی‌ها و مصاحبه‌ها از پیش‌شماره ۱ (یک) و برای ابلاغیه اسناد از پیش‌شماره ۳ (سه) استفاده گردید؛ برای مثال سند شماره (۱۷۰۰۲۴) بیست و چهارمین (۰۲۴) سخنرانی (۱) مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از فرماندهان ارتش در سال ۱۳۷۰ (۷۰) در مورخ ۱۳۷۰/۵/۰۹ بوده است و شماره سند (۳۸۹۰۸) هشتمین (۰۸) ابلاغیه (۳) سال ۱۳۸۹ (۸۹) بوده است که با مراجعه به جدول ابلاغیه‌ها مشخص می‌گردد، عنوان دقیق آن «سیاست‌های کلی پدافند غیرعامل کشور» و در تاریخ ۱۳۸۹/۱۱/۲۹ از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ شده است.

پس از کدگذاری باز، اولین گام در تجزیه و تحلیل داده‌ها، مفهوم‌پردازی آنهاست. منظور از مفهوم‌پردازی تجزیه (شکستن) جملات به اجزا و برچسب‌گذاری (عنوان‌گذاری) هر یک از این اجزا و به این طریق، دستیابی به نشانه‌هایی است که می‌توانند بیانگر مفاهیم باشند. از کنار یکدیگر قرار دادن مفاهیم مرتبط، مفهومی کلی

استنتاج گردید؛ برای مثال به مفاهیم عدالت، کم شدن فاصله طبقاتی، اقتصاد عدالت‌محور، عدالت اقتصادی، اقتصاد عادلانه، مفهوم کلی «عدالت» اطلاق گردید. پس از بررسی تمامی مفاهیم به دست آمده و کلیت بخشیدن به موارد مشابه، تعداد ۷۵ مفهوم کلی به صورت مرتب شده الفبایی جدول شماره ۲ احصا شد.

جدول شماره ۲. جدول مفاهیم کلی

ردیف	مفهوم	ردیف	مفهوم	ردیف	مفهوم
۱	آموزش	۲۶	جغرافیای کشور	۵۱	کارآفرینی
۲	آگاهی بخشی	۲۷	خام‌فروشی	۵۲	کارگر
۳	ارزش‌های اسلامی	۲۸	خلافت	۵۳	کشاورزی
۴	اقتصاد دانش‌بنیان	۲۹	خوداتکایی	۵۴	مصرف
۵	اشتغال	۳۰	دریا	۵۵	مهارت
۶	اختلاف‌های مسئولان	۳۱	دریاچه‌ها	۵۶	موقعیت راهبردی
۷	امنیت غذایی	۳۲	رونق اقتصادی	۵۷	مشارکت مردم
۸	امنیت اقتصادی	۳۳	سرمایه	۵۸	منابع نفت و گاز
۹	اینترگران	۳۴	سرمایه‌های معدنی	۵۹	منابع طبیعی
۱۰	استقلال	۳۵	ساختار اقتصاد	۶۰	موازی کاری
۱۱	اقتدار اقتصادی	۳۶	صنایع تکمیلی	۶۱	مدیریت
۱۲	بخش خصوصی	۳۷	صادرات	۶۲	محاصره اقتصادی
۱۳	بهره‌وری	۳۸	طبقات ضعیف	۶۳	مردم
۱۴	پدافند غیرعامل	۳۹	علما و نخبگان	۶۴	مقاومت
۱۵	پژوهش	۴۰	علم	۶۵	نیازهای اساسی
۱۶	تنوع اقلیمی	۴۱	عدالت	۶۶	نیروی جوان
۱۷	تعامل منطقه‌ای و جهانی	۴۲	عملیات روانی	۶۷	نظام اداری
۱۸	توزم	۴۳	فساد اقتصادی	۶۸	نظام پولی
۱۹	تصمیم‌گیری	۴۴	فقر	۶۹	نظام مالی
۲۰	تولید	۴۵	فرهنگ	۷۰	نیروی کار
۲۱	تولیدات داخلی	۴۶	قوانین	۷۱	وابستگی
۲۲	تکانه‌های اقتصادی	۴۷	قدرت خرید	۷۲	واردات
۲۳	تحریم نفتی	۴۸	کشورهای مسلمان	۷۳	وابستگی به نفت
۲۴	تهدیدهای اقتصادی	۴۹	کیفیت تولیدهای داخلی	۷۴	وسعت جغرافیایی
۲۵	ثبات اقتصادی	۵۰	کمیت تولیدهای داخلی	۷۵	وحدت

۲-۳. کُدگذاری محوری و مقوله‌پردازی داده‌ها

روند طبقه‌بندی مفاهیمی را که به نظر می‌رسد به پدیده‌های مشابه ربط پیدا می‌کنند، مقوله‌پردازی می‌نامند. روند طبقه‌بندی و گروه‌بندی مفاهیم، تعداد واحدهایی را که باید با آنها کار شود، کاهش می‌دهد. در هنگام مقوله‌پردازی داده‌ها از طریق مقایسه مفاهیم با یکدیگر، محورهای مشترک، عنوان مقوله به خود می‌گیرند؛ برای نمونه در تحقیق حاضر، به مفاهیم صرفه‌جویی، مصرف‌گرایی، مصرف، اسراف و الگوی مصرف، مفهوم کلی «مصرف» اطلاق گردید و مقوله مرتبط با آن با عنوان «اصلاح الگوی مصرف» در نظر گرفته شد. پس از طی مراحل عملیاتی کُدگذاری باز، ۴۵ مقوله به شکل مندرج در جدول شماره ۳ به دست آمد.

جدول شماره ۳. مقوله‌های تحقیق

ردیف	نام مقوله	ردیف	نام مقوله
۱	ارتقای کیفیت محصولات داخلی	۲۴	حمایت از بخش خصوصی
۲	ارتقای بهره‌وری عوامل تولید	۲۵	دانش‌بنیان کردن اقتصاد
۳	ارتقای خلاقیت و نوآوری در فعالیت‌های اقتصادی	۲۶	رشد و رونق اقتصادی
۴	افزایش کمی تولیدهای داخلی	۲۷	ساختار معیوب اقتصادی
۵	اقتدار اقتصادی	۲۸	شیوه دیپلماسی اقتصادی
۶	ارزش‌های اسلامی	۲۹	ضعف قوانین
۷	اصلاح الگوی مصرف	۳۰	ضعف در مدیریت اجرایی اقتصادی
۸	اصلاح نظام اداری	۳۱	ضعف در بازاریابی
۹	اصلاح نظام پولی و نظام مالی	۳۲	ضعف در قدرت مقابله (رفع و دفع) تهدید
۱۰	امنیت اقتصادی	۳۳	ضعف در توانمندی اقتصادی
۱۱	انعطاف‌پذیری اقتصادی	۳۴	ظرفیت‌های مردمی
۱۲	تأمین نیازهای اساسی و ارتقای سطح زندگی مردم	۳۵	عدالت
۱۳	تکانه‌های اقتصادی	۳۶	عوامل اختلال‌زای داخلی اقتصادی
۱۴	تکمیل زنجیره تولید	۳۷	فرهنگ
۱۵	توانمندسازی منابع انسانی تولید	۳۸	کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی
۱۶	توسعه کشاورزی	۳۹	گسترش اقتصاد مردم‌بنیاد
۱۷	توسعه صادرات	۴۰	مصون‌سازی اقتصاد با استفاده از پدافند غیرعامل

ردیف	نام مقوله	ردیف	نام مقوله
۱۸	تهدیدهای اقتصادی	۴۱	منابع و سرمایه‌های زاینده اقتصادی
۱۹	ثبات اقتصادی	۴۲	مزیت جغرافیایی
۲۰	جنگ روانی دشمن	۴۳	مدیریت واپایش واردات
۲۱	حفظ استقلال	۴۴	مقاومت و ایستادگی در مقابل فشارهای اقتصادی
۲۲	حمایت از تولید داخلی	۴۵	وابستگی اقتصادی
۲۳	حمایت از سرمایه‌گذاری		

۳-۱-۳. کُدگذاری انتخابی داده‌ها و شکل‌گیری الگوی مفهومی

مرحله بعدی تجزیه و تحلیل داده‌ها در نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، کُدگذاری انتخابی است. در مرحله کُدگذاری باز داده‌های تحقیق در گداهای مختلف احصاء شدند و سپس از طریق محورهای مشترک گداهای، مفاهیم و با کُدگذاری محوری از طریق مقایسه مفاهیم با یکدیگر، مقوله‌ها شناسایی شدند. در کُدگذاری انتخابی همان داده‌ها، دوباره با ایجاد روابط بین مقوله‌ها به گونه‌ای جدید به یکدیگر مرتبط و بنا به جنس مقوله‌ها، در دسته‌های خاصی تقسیم‌بندی می‌شوند؛ در واقع در این کُدگذاری چهار عمل تحلیلی مجزای تقریباً هم‌زمان شامل ایجاد ارتباط فرضی بین مفاهیم و مقوله‌ها به وسیله شرایط علی، واسطه‌ای، زمینه‌ای، راهبردها و پیامدها، تأیید آنها با مراجعه به داده‌های واقعی، تلاش مداوم برای یافتن خصوصیات مقوله‌ها، بررسی وجود تنوع در پدیده، به وسیله مقایسه هر مقوله یا مفاهیم برای همه الگوهای متفاوت انجام می‌شود. در این تحقیق، مقوله دفاع اقتصادی (وضعیت دفاع اقتصادی موجود) به عنوان مقوله محوری در نظر گرفته شد و سایر مقوله‌های پیرامون آن، در قالب الگوی مفهومی قرار گرفت؛ بنابراین مقوله‌های حاصل از کُدگذاری انتخابی در این تحقیق را می‌توان به شرح زیر بیان نمود:

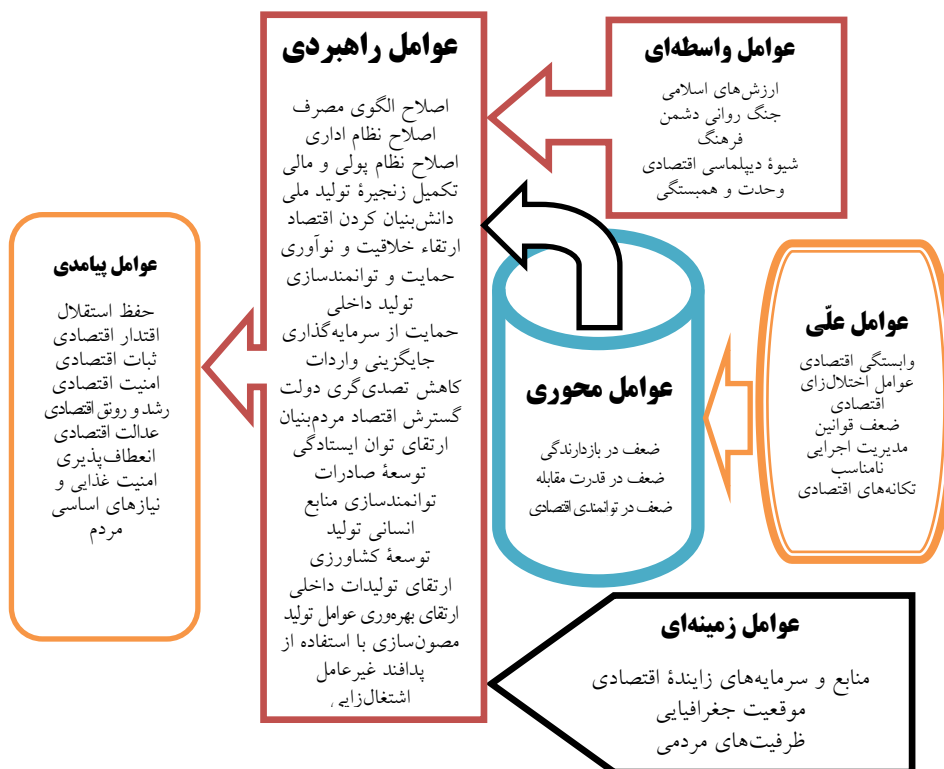
جدول شماره ۴. عوامل و مقوله‌های الگوی دفاع اقتصادی

عوامل	نام مقوله	تعداد مفهوم	تعداد مفهوم کلی	تعداد کد
عوامل علی	وابستگی اقتصادی	۷	۱	۳۷
	عوامل اختلال‌زای داخلی اقتصادی	۵	۵	۵۰
	ساختار معیوب اقتصادی	۴	۱	۹
	ضعف قوانین	۵	۱	۱۳
	ضعف در مدیریت اجرایی اقتصادی	۹	۴	۲۶
عوامل محوری	تکانه‌های اقتصادی	۲	۲	۴
	ضعف در بازاریابی	۴	۴	۵۹
	ضعف در قدرت مقابله (رفع و دفع) تهدید	۲	۲	۲۰
عوامل راهبردی	ضعف در توانمندی اقتصادی	۲	۲	۱۲
	اصلاح الگوی مصرف	۵	۱	۳۴
	اصلاح نظام اداری	۲	۱	۱۰
	اصلاح نظام پولی و مالی	۸	۲	۱۹
	تکمیل زنجیره تولید	۲	۲	۵
	دانش‌بنیان کردن اقتصاد	۴	۳	۲۷
	ارتقای خلاقیت و نوآوری در فعالیتهای اقتصادی	۳	۱	۱۶
	حمایت از تولید داخلی	۳	۲	۱۶
	حمایت از سرمایه‌گذاری	۳	۱	۲۰
	مدیریت و واپایش (کنترل) واردات	۱	۱	۷
	حمایت از بخش خصوصی	۳	۱	۱۵
	گسترش اقتصاد مردم‌بنیاد	۳	۱	۲۱
	تأمین نیازهای اساسی و ارتقای سطح زندگی مردم	۶	۶	۲۷
	مقاومت و ایستادگی در مقابل فشارهای اقتصادی	۵	۱	۴۴
	توانمندسازی منابع انسانی تولید	۳	۳	۱۱
	توسعه صادرات	۲	۱	۱۲
	توسعه کشاورزی	۲	۱	۱۶
	ارتقای کیفیت محصولات داخلی	۱	۱	۲۱
	افزایش کمی تولیدات داخلی	۱	۱	۱۰
	ارتقای بهره‌وری عوامل تولید	۱	۱	۹
	مصونیت‌سازی اقتصاد با استفاده از پدافند غیرعامل	۱	۱	۵
	کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی	۲	۲	۲۰
	منابع و سرمایه‌های زاینده اقتصادی	۴	۳	۲۳
مزیت جغرافیایی	۶	۶	۲۳	
عوامل واسطه‌ای	ارزش‌های اسلامی	۸	۱	۴۳
	جنگ روانی دشمن	۲	۱	۲۰
	فرهنگ	۹	۱	۳۷
	شیوه دیپلماسی اقتصادی	۲	۲	۱۴
	ظرفیت‌های مردمی	۶	۶	۲۳
وحدت و همبستگی	۴	۱	۲۶	

۲۷	۱	۴	حفظ استقلال	عوامل پیامدی
۱۶	۱	۲	اقتدار اقتصادی	
۸	۱	۲	ثبات اقتصادی	
۸	۱	۲	امنیت اقتصادی	
۱۶	۱	۳	رشد و رونق اقتصادی	
۸۲	۱	۴	عدالت	
۸	۱	۲	انعطاف‌پذیری اقتصادی	

با استفاده از روش داده‌بنیاد و مقوله‌های استخراج‌شده حاصل از مرحله کُدگذاری محوری و دسته‌بندی آنها در مرحله کُدگذاری انتخابی، الگوی دفاع اقتصادی برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری و اسناد بالادستی ابلاغی از سوی ایشان به شکل زیر قابل ارائه است:

شکل شماره ۳. الگوی دفاع اقتصادی ج.ا.ایران در چارچوب اقتصاد مقاومتی و با تأکید بر تولید ملی

همان گونه که در موضوع تحقیق اشاره شده، مؤلفه‌های احصاء شده به‌عنوان عوامل محوری (ضعف در بازاریابی، ضعف در قدرت مقابله (رفع و دفع) تهدید و ضعف در توانمندی اقتصادی) مدنظر این تحقیق است که بر اساس الگوی زیر ضعف در این عوامل متأثر از عوامل علی در واقع وضع موجود دفاع اقتصادی را بیان می‌دارد و می‌توان با استفاده از عوامل واسطه‌ای و زمینه‌ای و اهتمام و توجه به عوامل راهبردی به عوامل پیامدی دست یافت که همان قوام‌بخشی به دفاع اقتصادی و ارتقای آن است و این امر، تأثیر مستقیم بر دفاع همه‌جانبه خواهد داشت.

۴-۱-۳. راهبردهای دفاع اقتصادی

برای ارائه راهبردهای دفاع اقتصادی، مقوله‌های راهبردی الگوی بالا مورد بررسی قرار گرفته و مقوله‌های مرتبط در کنار هم تعیین و تلفیق شده‌اند که نتیجه آن، شش راهبرد کلی دفاع اقتصادی است که در ادامه به آنها اشاره است، سپس این راهبردها با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و تولید ملی تطبیق داده شدند. این راهبردها همراه با شماره بندهای مرتبط از اسناد یادشده در جدول زیر ارائه گردیده‌اند.

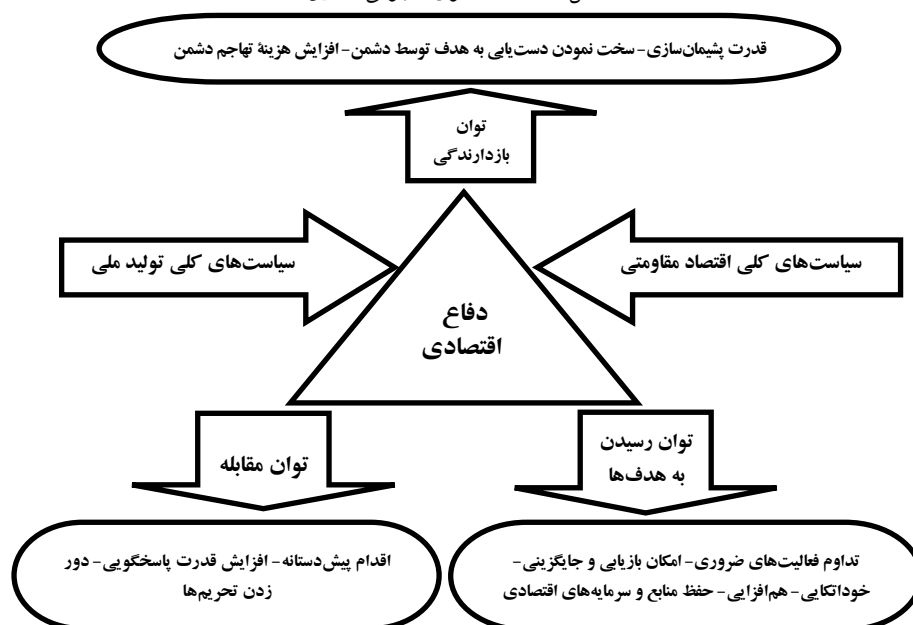
جدول شماره ۵. تطابق مقوله‌های راهبردی با سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تولید ملی

ردیف	راهبردهای دفاع اقتصادی با تأکید بر تولید ملی در چارچوب اقتصاد مقاومتی	مقوله‌های مرتبط
۱	توسعه صادرات	جایگزینی واردات، توسعه صادرات
۲	رشد بهره‌وری عوامل تولید	ارتقای بهره‌وری عوامل تولید، توسعه کشاورزی، ارتقای کیفیت محصولات داخلی، توانمندسازی منابع انسانی تولید.
۳	حمایت از تولید ملی	تکمیل زنجیره تولید، حمایت از تولید داخلی، افزایش تولیدات داخلی، ارتقای کیفیت محصولات داخلی، اصلاح نظام اداری، اصلاح الگوی مصرف، اصلاح نظام پولی و مالی، ثبات اقتصادی، حمایت تولید داخلی
۴	گسترش اقتصاد دانش‌بنیان	دانش‌بنیان کردن اقتصاد، خلاقیت و نوآوری در فعالیتهای اقتصادی، حمایت از تولید ملی
۵	خوداتکایی	توسعه کشاورزی، استقلال اقتصادی، مصون‌سازی با استفاده از پدافند غیرعامل، ارتقای توان ایستادگی در برابر فشارهای اقتصادی
۶	گسترش اقتصاد مردم‌بنیان	حمایت از سرمایه‌گذاری، اشتغال‌زایی، کاهش تصدی‌گری دولت، گسترش اقتصاد مردم‌بنیان

۵-۱-۳. چارچوب مفهومی برگرفته از ادبیات تحقیق

یافته‌های به‌دست‌آمده از ادبیات تحقیق و مبانی نظری نشان می‌دهد دستیابی به سامانه دفاع اقتصادی به‌طریق‌اولی مستلزم دستیابی به سه توانایی مشتمل بر توان بازدارندگی، توان مقابله و توان رسیدن به هدف‌هاست که در شکل شماره ۴ آمده است.

شکل شماره ۴. الگوی مفهومی تحقیق

در این تحقیق، تعداد ۲۰ مقوله به‌عنوان مقوله‌های راهبردی شناسایی شدند که در جدول شماره ۲ و همچنین الگوی دفاع اقتصادی نمودار شماره ۱ آورده شده‌اند. با بررسی مجدد و ترکیب مقوله‌ها و واکاوی الگوی مفهومی، شش راهبرد کلان دفاع اقتصادی به شرح زیر استخراج گردید:

- (۱) حمایت از تولید ملی،
- (۲) گسترش اقتصاد مردم‌بنیان،

(۳) رشد بهره‌وری عوامل تولید،

(۴) خودکفایی،

(۵) گسترش اقتصاد دانش‌بنیان،

(۶) توسعه صادرات.

همان‌گونه که در الگو و روش داده‌بنیان تأکید شده است، راهبردهای یادشده تحت تأثیر عوامل زمینه‌ای و همچنین عوامل واسطه‌ای قرار دارند که نباید از آنها غفلت شود. با توجه به الگوی مفهومی در متن مقاله (الگوی بالا) مؤلفه‌های دفاع اقتصادی شامل بازدارندگی اقتصادی، توانمندی اقتصادی و توان مقابله (دفع و رفع) تهدید می‌گردد که هر کدام نیز چند شاخص را در بر دارد که در اینجا برای هر مؤلفه سه شاخص در نظر گرفته و پرسش‌های تحقیق بر همین اساس در مورد تأثیر شاخص‌های متغیر مستقل بر متغیر تابع به شرح زیر تنظیم شده که به صورت پنج گزینه‌ای در قالب طیف لیکرت از گزینه خیلی کم تا گزینه خیلی زیاد پرسیده شدند.

پس از توزیع پرسشنامه‌ها در جمع خبرگی جامعه نمونه با سوابق علمی و مدیریتی به نسبت بالا (که ویژگی‌های آنها در جدول شماره ۱ آمده است) و گردآوری آنها، در اینجا پاسخ‌های دریافت شده از هر یک از افراد جامعه تحقیق در مورد هر یک از پرسش‌های دوازده‌گانه در یک جدول آورده شده و عوامل آماری مربوط احصا شده و پس از تعیین وزن هر گزینه و فراوانی وزنی، میانگین وزنی با استفاده از فرمول، محاسبه شده است؛ برای نمونه پاسخ پرسش ۱ در جدول جداگانه آورده شده و پاسخ‌های سایر پرسش‌ها به صورت یک‌جا در یک جدول آمده است:

۱. به نظر شما مؤلفه بازدارندگی اقتصادی به چه میزان بر دفاع همه‌جانبه کشور تأثیر دارد؟

جدول شماره ۶. توصیف آماری پاسخ‌های پرسش ۱.

فراوانی وزنی	وزن اهمیت	درصد فراوانی مطلق $\frac{f_i}{n} \times 100$	فراوانی مطلق f_i	نمرات X_i
۰	۱	٪۰	۰	خیلی کم
۰	۲	٪۰	۰	کم
۶	۳	٪۱۰	۲	متوسط
۳۲	۴	٪۴۰	۸	زیاد
۵۰	۵	٪۵۰	۱۰	خیلی زیاد
۸۸	۱۵	٪۱۰۰	$n = 20$	جمع

$$\bar{x} = \frac{\sum f_i x_i}{n} = \frac{88}{20} = 4/4$$

جدول شماره ۷. توصیف‌های آماری پاسخ‌های سایر پرسش‌ها

فراوانی وزنی	میانگین	میزان تأثیر بر دفاع همه‌جانبه					مؤلفه / شاخص	پرسش
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد		
۸۸	۴/۴۰	۰	۰	۲	۸	۱۰	بازدارندگی اقتصادی	۱
۸۳	۴/۱۵	۰	۱	۳	۸	۸	افزایش هزینه‌های تهدیدهای دشمن	۲
۸۷	۴/۳۵	۰	۰	۳	۷	۱۰	قدرت پاسخگویی به تهدیدها	۳
۷۸	۳/۹۰	۰	۲	۴	۸	۶	سخت نمودن دستیابی به هدف توسط دشمن	۴
۸۷	۴/۳۵	۰	۰	۲	۹	۹	توانمندی اقتصادی	۵
۹۰	۴/۵۰	۰	۰	۱	۸	۱۱	خوداتکایی اقتصادی	۶
۹۰	۴/۰۵	۱	۱	۲	۸	۸	امکان بازیابی و جایگزینی منابع	۷
۸۵	۴/۲۵	۰	۱	۲	۸	۹	تداوم فعالیت‌های ضروری	۸
۸۳	۴/۱۵	۰	۰	۵	۷	۸	توان مقابله (دفع و رفع) تهدید	۹
۸۶	۴/۳۰	۰	۰	۲	۱۰	۸	دور زدن تحریم‌های اقتصادی	۱۰
۹۲	۴/۳۰	۰	۱	۱	۹	۹	اقدام‌های پیش‌دستانه	۱۱
۸۰	۴/۰۰	۰	۲	۳	۸	۷	افزایش قدرت پاسخگویی	۱۲
۸۵/۷۵	۴/۲۳	۰/۰۸	۰/۶۷	۲/۵۰	۸/۱۷	۸/۵۸	میانگین	

مقادیر میانگین محاسبه‌شده برای پاسخ‌های هر پرسش حاکی از تأیید تأثیر مؤلفه‌های متغیر مستقل بر متغیر تابع به میزان متوسط به بالاست؛ به گونه‌ای که حداقل ۹۰٪ افراد (۱۸ نفر) گزینه‌های متوسط به بالا را انتخاب نموده‌اند. برای نمونه با توجه

به جدول بالا، نتایج به دست آمده بیانگر این مطلب است که از تعداد ۲۰ نفر جامعه خبرگی، هیچ کدام (۰٪) گزینه خیلی کم، تعداد ۲ نفر (۱۰٪) گزینه کم، تعداد ۳ نفر (۱۵٪) گزینه متوسط، تعداد ۸ نفر (۴۰٪) گزینه زیاد و تعداد ۷ نفر (۳۵٪) گزینه خیلی زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین ۹۰٪ افراد جامعه معتقدند که افزایش قدرت پاسخگویی، به میزان متوسط تا خیلی زیادی بر دفاع همه‌جانبه کشور در برابر تهدیدها تأثیر دارد.

$$\delta^2 = \frac{\sum f_i (x_i - \bar{x})^2}{n} = \frac{15}{20} = 0/75$$

برای محاسبه ضریب همبستگی متغیرها با توجه به داده‌های به دست آمده از پرسشنامه به شرح زیر عمل می‌شود:

جدول شماره ۸ فراوانی‌های مشاهده شده و مورد انتظار پاسخ پرسش‌ها

آماره آزمون/ x^2	مربع تفاوت $(f_o - f_e)^2$	تفاوت $f_o - f_e$	فراوانی مورد انتظار f_e	فراوانی مشاهده شده f_o	محاسبه‌های آماری
					سطوح آزمون
۴	۱۶	-۴	۴	۰	خیلی زیاد
۱	۴	-۲	۴	۲	زیاد
۰/۲۵	۱	-۱	۴	۳	متوسط
۴	۱۶	۴	۴	۸	کم
۲/۲۵	۹	۳	۴	۷	خیلی کم
۱۱/۵	۴۶	۰	۲۰	$n = 20$	جمع

$$x^2 = \frac{\sum (f_o - f_e)^2}{f_e} = \frac{46}{4} = 11.5$$

$$c^2 = \sqrt{\frac{\delta^2}{n + \delta^2}} = \sqrt{\frac{11.5}{20 + 11.5}} = \sqrt{\frac{11.5}{31.5}} = 0.60 \times 100 = \%60$$

شدت ضریب همبستگی (ضریب توافقی) بین افزایش قدرت پاسخگویی و دفاع همه‌جانبه کشور در برابر تهدیدها به میزان ۶۰٪ است؛ بنابراین دو متغیر از یکدیگر مستقل نبوده و بین آنها ارتباط معناداری وجود داشته و بر یکدیگر تأثیر دارند.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

در این تحقیق پس از تبیین مفاهیم و مؤلفه‌های دفاع اقتصادی (به‌عنوان متغیر تأثیرگذار) و دفاع همه‌جانبه کشور در برابر تهدیدها (به‌عنوان متغیر اثرپذیر)، تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گرفت و چنین نتیجه‌گیری می‌شود که دفاع اقتصادی (در برابر جنگ اقتصادی) نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی دفاع همه‌جانبه در برابر تهدیدها متنوع دشمن دارد و به همین منظور توجه به مؤلفه‌های دفاع اقتصادی و تمرکز بر تقویت آنها با رویکرد دشمن‌شناسی و تهدیدشناسی (با رصد و پایش مداوم تهدیدها) امری ضروری به نظر می‌رسد و نیاز است راهبردهای متصور و موجود در این حوزه با جدیت دنبال شده و اجرایی گردند.

۴-۲. پیشنهادها

با توجه به نتیجه‌گیری تحقیق، پیشنهاد می‌گردد نخبگان مدیریتی و علمی کشور نسبت به اجرایی نمودن راهبردهای ارائه‌شده در جدول شماره ۵ در الگوی دفاع اقتصادی (نمودار شماره ۱)، در راستای قوام‌بخشی به دفاع اقتصادی شامل ارتقای بازدارندگی، تقویت قدرت مقابله (رفع و دفع تهدید) و همچنین ارتقای توانمندی اقتصادی کشور جمهوری اسلامی ایران در راستای دفاع همه‌جانبه اقدام مقتضی را انجام دهند. با استفاده از نتایج این پژوهش پیشنهادهای کاربردی زیر ارائه می‌گردد:

- (۱) توجه به فرهنگ‌سازی اقتصاد مقاومتی با برگزاری کارگاه‌های آموزشی علمی و تخصصی در مورد اقتصاد مقاومتی و دفاع اقتصادی،
- (۱) تدوین یا تهیه الگوهای اصلاح مصرف منابع به‌ویژه در رابطه با اقتصاد مقاومتی، تولید محصولات اساسی و دفاع اقتصادی،
- (۲) جایگزینی واردات در کالاهای مصرفی اساسی مردم و تنوع‌بخشی به توسعه صادرات،
- (۳) توسعه سهم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در تولید ناخالص ملی با هدف‌های آموزش و حمایت از نوآوری‌ها و طرح‌های کاربردی،
- (۴) فراهم ساختن مقدمات حقوقی و قانونی حمایت از طرح‌های نوآور در حوزه اقتصاد مقاومتی و دفاع اقتصادی،
- (۵) توسعه اقتصاد دانش‌بنیان و اقتصاد مردمی و استفاده از تمامی ظرفیت‌های داخل کشور در برابر تهدیدهای خارجی و بیرونی،
- (۶) اعمال ملاحظه‌های پدافند غیرعاملی در طرح‌های ملی آسیب‌پذیر در برابر تهدیدهای دشمنان نظام،
- (۷) تنوع و تکثیر تولید و بازارهای هدف،
- (۸) استفاده از فناوری برتر در تولید کالاهای صادراتی و ارتقای کیفیت کالاهای صادراتی و واپایش آن،
- (۹) ایجاد فضای امن و مطمئن برای فعالیت سرمایه‌گذاران، کارآفرینان، به‌ویژه در طرح‌های مربوط به اقتصاد مقاومتی و تولید محصولات و کالاهای راهبردی و اساسی.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای.
۲. ادیب حاج‌باقری، محسن (۱۳۸۵)، *گراندد تنوری راه و روش نظریه‌پردازی در علوم انسانی و بهداشتی*، تهران، نشر بشری.
۳. امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲/۹/۱)، *مجموعه بیانات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۳*، قابل‌دسترس در وبگاه: www.khamenei.ir
۴. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸)، *صحیفه نور*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۵. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۷۹)، *تحریرالوسیله*، جلد ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۶. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۸۸)، *رهبر انقلاب و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۷. امام خمینی، روح‌الله (۱۳۹۰)، *ولایت فقیه*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۸. ایمان، محمدتقی، محمدیان، منیژه (۱۳۸۷)، «روش‌شناسی نظریه‌پردازی بنیادی»، *حوزه و دانشگاه*، شماره ۵۶.
۹. جلالی فراهانی، غلامرضا (۱۳۹۳)، *مقدمه‌ای بر مبانی نظری پدافند غیرعامل با رویکرد تهدیدات جدید*، تهران، انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
۱۰. حسینقلی‌زاده، رضوان، حبیبی، لیلا، عالی، مرضیه (۱۳۸۹)، «مروری بر روش‌شناسی نظریه پایه‌ور با تأکید بر مطالعات سازمانی»، *فصلنامه راهبرد*، شماره ۵۴.
۱۱. خانی، مهدی (۱۳۷۶)، «امام خمینی (ره): بسیج، استراتژی دفاع همه‌جانبه»، *مطالعات بسیج*، شماره ۱۵.
۱۲. دانایی‌فرد، حسن، امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶)، «راهبردهای پژوهش کیفی، تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد»، *اندیشه مدیریت*، شماره دوم.
۱۳. دری نوگورانی، حسین (بهار و تابستان ۱۳۸۷)، «دفاع اقتصادی: جایگاه اقتصاد در دفاع همه‌جانبه و نقش نیروهای مسلح (با تأکید بر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی)»، *فصلنامه آفاق امنیت*، شماره چهارم و پنجم.
۱۴. دری نوگورانی، حسین، صالح، اصغر (۱۳۹۲)، *اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران*، تهران، شرکت چاپ و انتشارات راه‌فرد.
۱۵. دهقان، محمدحسن (۱۳۹۰)، *پدافند غیرعامل از دیدگاه مکتب اسلام*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۶. راهداری، محسن (۱۳۹۱)، *الگوی دفاع همه‌جانبه*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۷. کشمیری، سیدمحمد، انعامی علمداری، سهراب (۱۳۹۲)، «راهبرد دفاع ملی، رویکرد دفاع همه‌جانبه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، *فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۳۴.